

Святослав Терський,
доктор історичних наук, професор
Інституту гуманітарних та соціальних наук
Національного університету «Львівська політехніка»,
провідний науковий працівник Львівського історичного музею

Ольга Савченко,
кандидат історичних наук, старший викладач
кафедри історії України, музеєзнавства і культурної спадщини
Національного університету «Львівська політехніка»

ПАМ'ЯТКИ ДОБИ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО КНЯЗІВСТВА: ПРОБЛЕМИ КОНСЕРВАЦІЇ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Аналізується сучасний стан охорони, реставрації та музеєфікації культурної спадщини доби Галицько-Волинського князівства. Обґрунтовується актуальність науково виваженої музеєфікації цих пам'яток та поглибленого їх вивчення з метою посилення патріотично-виховної складової державної гуманітарної політики.

Ключові слова: пам'ятки, Галицько-Волинське князівство, реставрація, музеєфікація.

Доба Галицько-Волинського князівства є важливим етапом формування Української державності. Тому популяризація державницьких досягнень цього періоду української історії традиційно є важливою складовою в діяльності місцевих історичних та краєзнавчих музеїв Заходу України. Так було навіть у 1920-1930-і рр., коли діяв Культурно-історичний музей у Львові, а в структурі Львівського історичного музею у 1950-1960 роки діяв сектор «історії Староруського періоду» [2, с. 55].

Однак, питання музеєфікації виявлених нерухомих пам'яток, зокрема, монументальної архітектури державні чинники злочинно обходили увагою. Внаслідок такої недбалості у 1960-1980-х рр. було передано під щільну садибну забудову, наприклад, територію літописного монастиря св. Михайла у Володимирі, де у 1956-57 рр. було досліджено добре збережені фундаменти монументальних споруд середини XIII ст. [5, с. 26]. А щойно відкриті археологами одні з перших християнських святинь Галичини [1] у важливому центрі Галицько-Волинської держави – літописному Звенигороді біля Львова наприкінці 1960-х рр. прогнозовано були забудовані колгоспними корівниками.

Вперше в Україні питання музеєфікації нерухомих археологічних пам'яток Галицько-Волинського князівства постало лише в середині 1980-х рр., коли одночасно із створенням Луцького державного історико-культурного заповідника «Старе місто» стала очевидною необхідність консервації щойно відкритих археологами з Ленінградського відділення Інституту археології АН СРСР руїн храму Івана Богослова XII ст. у Верхньому замку Лучеська [4]. Це був перший музейний заклад Волині, перед яким одним із основних завдань була поставлена музеєфікація та дослідження пам'яток княжої доби. Хоча, перший археологічний заповідник, що мав би зберігати рештки дослідженого М. Древком великого поселення волинян біля с. Городок на р. Устя [3, с. 55] планувалося створити на площі, 2,5 га ще у 1930-х рр.

За роки Незалежності створено принаймні ще щонайменше п'ять історико-культурних заповідників, в яких культурна спадщина Галицько-Волинського князівства займає, якщо не головне, то помітне місце.

Найпотужніший серед них – Національний заповідник «Давній Галич», створений відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 8.02.1994 р. за № 81, з метою збереження та раціонального використання комплексу пам'яток історії та культури давнього Галича. Указом Президента України від 11.10.1994 р. за № 587/94 заповіднику було надано статус національного. Ейфорія періоду становлення української державності на початку 1990-х продиктувала й унікальну для закладів цього типу площу – 76,8 км². Це дало можливість впевнено регулювати забудову території округи літописного міста Галича, як столиці Галицько-Волинського князівства. І хоча, окрім давнього ландшафту та решток земляних валів там збереглася лише єдина повністю вціліла пам'ятка галицької архітектурної школи – церква св. Пантелеймона (XII ст.) у с. Шевченкове, проте заповідник впевнено наращує колекцію рухомих пам'яток, насамперед, археології. Чекають на належну музеєфікацію фундаменти 14 літописних церков (XII-XIII ст.), серед яких відповідно законсервовані та музеєфіковані лише унікальні руїни найбільшого храму Галичини Успенського собору, зведеного у середині XII ст. Галицьким князем Ярославом Осмомислом.

Однак тут виникають проблеми, пов'язані з патріотичними, на перший погляд, ідеями відновлення первісних споруд княжої доби. Спершу за проектом заслуженого архітектора І. Могитича всупереч рекомен-

даціям ЮНЕСКО було знищено добудови XV ст. у храмі Св. Пантелеймона. Слідом за цим серед влади форсувалася ідея відбудови літописного кафедрального собору Успіння Пресвятої Богородиці (XII ст.). Тут ще у 1999 р. з ініціативи місцевої виконавчої і законодавчої влади Івано-Франківщини розпочинали незаконні будівельно-реставраційні роботи, якими пошкоджено оригінальні фундаменти XII ст., а благочинний фонд, створений тоді для акумулювання коштів на це будівництво, не виконав своїх зобов'язань і безслідно зник з юридичного поля зору. Однак, сьогодні до реалізації цієї ідеї створення «духовно-культурного центру» знову залучені фахівці ДП «Український регіональний спеціалізований інститут «Укрзахідпроектреставрація» (м. Львів) та «Благодійна організація «Міжнародний благодійний фонд відновлення Галицького Успенського Собору» (засновник – голова Івано-Франківської облдержадміністрації О. Гончарук).

І знову ці роботи планується проводити не зважаючи на чинне пам'яткоохоронне законодавство України і міжнародні пам'яткоохоронні хартії, ратифіковані Україною. Як відомо, будь-які спроби відбудувати первісний Успенський кафедральний собор в с. Крилос Галицького району Івано-Франківської області категорично неприпустимі, оскільки проведені на пам'ятці історико-архітектурні дослідження не дають достатньо інформації для відтворення цієї пам'ятки в натурному вигляді.

Окрім цього, з юридично-правових підстав відбудова згаданого собору була б кричущим порушенням міжнародних пам'яткоохоронних хартії, починаючи від Венеційської (1967) і закінчуючи Ризькою (2000), які ратифіковані Україною. Останнє археологічне розкриття літописного Успенського собору в с. Крилос проведене науковим співробітником відділу археології Інституту українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України кандидатом архітектури Ю. Лукомським у другій половині 1990-х рр. вдруге (після розкопок директором Музею НТШ Ярославом Пастернаком у 1936-1937 рр.) вже на якісно науковому рівні представило світові цю унікальну давньоукраїнську святиню, передбачало лише повну консервацію і музеєфікування розкритих фундаментів.

Спеціалісти Кафедри реставрації архітектурної та мистецької спадщини Національного університету «Львівська політехніка» неодноразово вказували, що відбудувати Успенський собор в с. Крилос поблизу Галича не можливо і з ансамблевих причин, оскільки спотворення існуючого на сьогодні оточуючого історико-архітектурного ансамблю (який сформувався впродовж XVI-XIX ст. і який творять каплиця Св. Василя на фундаментах літописного собору, Успенська церква поруч з цими фундаментами та прилеглі митрополичі палати) є порушенням не лише вищеназваних пам'яткоохоронних конвенцій, але й чинного законодавства України.

Окрім цього, приклад запізненого накриття захисним павільйоном руїн собору Св. Івана Богослова у замку в Луцьку, показує, що сучасні будівельні технології не дозволяють без нанесення шкоди давнім фундаментам здійснити їхню музеєфікацію «під скляним саркофагом для загального огляду, а вже сам Собор спорудити над ним, як надбудову». Тривала епопея з «відбудовою» собору в с. Крилос у 1999 р. та нереалізація проекту консервації решток його фундаментів значно ослабила їх. Як, відомо, накриття їх павільйоном з бутафорним важким верхом так чи інакше призведе до руйнування автентики у процесі будівництва (вібрації, навантаження суміжних ділянок, динамічні навантаження від будівельних робіт), а згодом до пересихання в павільйоні.

Таким чином, для збереження комплексу автентичних пам'яток X-XVIII ст. у с. Крилос важливим є дотримання норм міжнародного і українського пам'яткоохоронного законодавства. Лише за цих оставин вказані безцінні пам'ятки доби Галицько-Волинської держави будуть представляти великий інтерес для туристів, зокрема, і з Європи.

Натомість у Львівській області зависло в повітрі питання порятунку унікально збережених на момент розкопок решток житлових кварталів XII ст. літописного міста Звенигорода, розкопаних у 1980-х рр. Їх не встигли зберегти навіть на початкових стадіях консервування, а невпинне падіння рівня ґрунтових вод робить знахідки середньовічного дерев'яного будівництва в майбутньому малореальним.

Досі зволікається з створенням тут історико-культурного заповідника, не кажучи вже про музеєфікацію княжих руїн чи порятунку колись добре облаштованого до 900-ліття першої писемної згадки Музею давньоруського Звенигорода. І це за 20 км від великого туристичного центру України – Львова.

До честі адміністраторів сусіднього з Львівщиною обласного центру Волині, хоча й з небувалими зволіканнями (аж через 10 років після завершення розкопок, коли архітектурні рештки виявились суттєво порушкованими) були законсервовані та накриті павільйоном вищезгадані руїни храму Івана Богослова XII ст. у Верхньому замку Лучеська, досліджені свого часу експедицією під керівництвом М. В. Малевич-Малевської.

Причину певного успіху в залученні пам'яток Галицько-Волинської держави до туристичної інфраструктури слід шукати у відсутності у волинських властей подібного до галицького «стажу» боротьби з українською культурною спадщиною.

Щоправда, по відношенню до збереження давнього ландшафту на Волині прямо протилежна практика. Так, протягом 2000-х рр. в Луцьку віддано під суцільну забудову район т. зв. Гнідавської гірки – просто навпроти замку Любарта, а Державний історико-культурний заповідник «Стародавній Володимир», створений відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 17.11.2001 р. за № 1509, взяв під свою відповідальність доволі незначну площу давнього міста – лише в 14,5 га – це чи не найменший за площею заповідник Західного регіону.

Значні території центральної частини колись найбільшого міста Східної Європи, яке було визнано столицею Волинського удільного князівства, а від 1199 р., коли волинський князь Роман Мстиславович захопив Галич, — столицею об'єднаної Галицько-Волинської держави, важливим політичним і економічним центром Київської Русі, були віддані місцевою владою під, переважно, приватну забудову. Забудовників не зупинило навіть те, що ця територія у XVII-XVIII ст. була гігантським некрополем повітового центру.

Оскільки розміри міста були дуже значними навіть за європейськими мірками того часу, а його розпланувальна структура визначалася особливостями давньоруського містобудування, з метою збереження давнього ландшафту межі заповідника мали б бути значно розширеними та мали б включати територію прилеглих обширних передмість, таких як Федорівка, Завалля, Іллінщина, Острівок та інші [5].

За останні півтора десятиліття повністю зупинені планомірні польові дослідження культурної спадщини доби Галицько-Волинського князівства не лише у Волинській області. Відділ археології Львівського історичного музею, відновлений 2007 р., сучасною дирекцією запланований до ліквідації. Уже звільнено частину високопрофесійних науковців. І це не дивлячись не те, що за відділом закріплено близько 110 тис. впорядкованих одиниць зберігання, майже половина з яких – пам'ятки Галицько-Волинської держави.

Під надуманими приводами державними чинниками (насамперед, Мінкультури) вкупі з Інститутом археології НАН України обмежено пошукову діяльність працівників чисельних місцевих українських краєзнавчих музеїв. Як результат – шалене зростання нелегального пошукацтва, яке завдає найбільшої шкоди цілісності археологічних комплексів, насамперед, середньовічної доби.

Отже, в останні десятиліття в державній політиці ігноруються здавна закладені засади національно-патріотичної діяльності та, загалом, гуманітарної політики. Як приклад, маємо окупацію Криму та Донбасу. Не дивлячись на певну самоокупність пам'яток культурної спадщини, на їх вивчення, збереження та музеєфікацію практично не виділяються кошти з державного бюджету. Як наслідок, ініціатива «втікає» з рук української держави. Натомість у переддень вступу України до ЄС спадщині по Галицько-Волинській державі намагаються надати інтернаціонального змісту.

Кволо ведеться науково-дослідна, фондова та експозиційна робота у новостворених на Львівщині історико-культурних заповідниках, які оберігають насамперед пам'ятки доби Галицько-Волинської держави. Особливо це помітно на прикладі заповідника «Стільське городище», головна пам'ятка якого, хоч і досліджувалось протягом 1980-х рр. на достатньо значній площі, проте на ній досі не виявлено елітарного кварталу, чи навіть якихось знахідок, які б дозволили ідентифікувати, безумовно, присутню тут племінну еліту. Проте, за умови масштабності всього комплексу укріплень, подібні елітарні пам'ятки повинні ефектно проявлятися в результатах археологічних досліджень. І їх локація дозволить чітко вказати на етно-політичну особливість регіону Галицького Опілля напередодні та в період включення його до складу Київської держави.

Очевидно, недалекий той час, коли в зарубіжній історіографії кимось з дослідників буде поставлене питання: князь і король Данило Галицький – це історично український державний діяч чи володар якогось наднаціонального утворення. Схожий результат уже давно маємо з особистостями багатьох великих київських князів, які міцно увійшли в пантеон видатних історичних діячів сусідньої держави.

Список використаних джерел та літератури

1. Терський В. С. Археологічні пам'ятки – здобутки народу / В. С. Терський // Вільна Україна. – 1971. – 2 лют. (№ 23).
2. Терський С. В. З історії експонування та виставок археологічних пам'яток Галицько-Волинської держави у Львівському історичному музеї / С.В. Терський // Наукові записки (Львівський історичний музей). – Львів, 2006. – Вип. XI. – С. 52-70.
3. Терський С. В. Історія археології та історичного краєзнавства Волині / С. В. Терський. – Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2010.
4. Терський С. В. Історія Луцька у 3-х томах. Т. 1: Лучеськ X-XV ст. / С. В. Терський. – Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2007. – 252 с., іл.
5. Терський С. В. Княже місто Володимир / С. В. Терський. – Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2010. – 320 с., іл.